

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 303
Kongreler Dizisi: 40

Kyrgyz-Turkish Manas University Publications: 303
Conference Series: 40

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
ORTA ASYA ALİMLERİNİN
İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM
THE CONTRIBUTIONS OF MUSLIM
SCHOLARS OF CENTRAL ASIA TO THE
ISLAMIC CIVILIZATION**

10-12 EKİM 2018 BİŞKEK / KIRGIZİSTAN

10-12 OCTOBER 2018 BISHKEK / KYRGYZSTAN

Editörler / Editors

**Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Ali YÜKSEK**

BISHKEK / BISHKEK 2019

УДК 29
ББК 86.38
О-70

О-70 **Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Uluslararası Sempozyum =
The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to The Islamic Civilization:
International Symposium** – Б.: 2019. – 1148 б.

ISBN 978-9967-9197-1-6

Mizanpaj & Kapak
Muhittin DÜZENLİ

Кыргызстан-Түркия Манас Университети Үйөтөм Курулу'нун 07.06.2019 тарих ве 2019-15.99
Нолу карары иле басылмыштыр.

Бул китепте 2018-жылдын 10-12-октябрь айында “Борбордук Азиядагы Ислам
аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары” аттуу эл аралык симпозиумдун
материалдары орун алды.

Борбордук Азиядагы Ислам аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары:
эл аралык симпозиум
Калыптоо жана мукабанын дизайны: Мухиттин Дүзенли
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармалыгынын № 2019-15.99 чечими
боюнча басылды. Басууга 07.06.2019 кол коюлду. Нускасы 150.

О 0403000000-19

УДК 29
ББК 86.38

ISBN 978-9967-9197-1-6 © КТМУ, 2019

MÂTÜRÎDÎ'NİN KADER ANLAYIŞININ CEBR VE TEJVİZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf OKSAR*

Özet

Müslümanlar arasında itikadi/kelami sahada ortaya çıkan görüş ayrılıklarının en önemlilerinden biri şüphesiz kader tartışmasıdır. Ahlaki ve hukuki olarak bireyi kuşatan bu varlık düzlemi içerisindeki mükellefiyetin sınırlarının anlaşılması da kader konusuyla birebir ilgilidir. Bu noktada bireye ait özgürlük ve sorumluluk diyalektiği hakkında tarih boyunca birçok fikir ortaya çıkmıştır. Bu düşünceler ifrat ve tefrit noktasında taban tabana zıt durumlar da teşkil etmektedir. Zira bunlar, ayetlerde yer alan ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen ifadelerin anlaşılması meselesi ile gerek felsefi ve gerekse de kelami literatürdeki farklı ve çelişik rivayetlerin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu görüşlerin doğru/hak olanı ikisine nisbetle mutedil/orta sayılan üçüncü bir görüşte olabilmektedir. Ebu Mansur Mâtürîdî (v. 333/944) tarafından kurulan Mâtürîdî okulu, günümüz İslam'ının üzerinde önemle durması gereken kelim hareketlerinden biridir. Bu ekol, birçok mezhepler tarihçisi tarafından Eş'arilik ile birlikte Ehl-i Sünnet geleneğinin ana akımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu tebliğde, İmam Mâtürîdî'nin kader anlayışının kelim geleneğindeki yeri ele alınacaktır. Çalışmada daha ziyade ilk dönem kaynaklar incelenecektir. Bu kaynaklar Mâtürîdî anlayışa katkı sağlaması açısından ele alınacaktır. Onun irade hürriyetini savunurken Mu'tezile ve Cebriyye'nin aksine nasıl bir orta yol çizmeye çalıştığı ve ayrıca Eş'arilik de dâhil olmak üzere mezheplerin fikirlerindeki tenakuzları nasıl giderdiği anlatılacaktır. Sonuç olarak Mâtürîdî'nin kader anlayışının, diğer kelim fırkaları da göz önünde bulundurularak cebr ve tefviz anlayışlarını birleştirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kader, Sünnetullah, Cebr, Tefviz, İrade, İstitaat.

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hatay, Antakya, yusufoksar@mku.edu.tr

Evaluation Of Maturidy's Understanding Of Fate In Terms Of Cabr And Tafviz

Abstract

Of course, on itiqadi/ Kalāmi base one of the most important differences between the Muslims is the fate debate. The understanding of the boundaries of the obligation in this point of view that encompasses the individual in the moral and legal sense is also related to the fate of individuals. At this point, many ideas have emerged throughout the history of the individual's freedom and responsibility dialectic. These thoughts constitute contradictory conditions at the point of exaltation and exclusion. For they are the result of the existence of different and contradictory narratives in both the philosophical and kalam literature, in the western, the question of understanding the expressions which appear to be contradictory at first sight in the verses. However, these views may have a third opinion which is Mu'tadil / moderate relative to the two. The Maturidy school, founded by Ebu Mansur Maturidy (d. 333/944), is one of the movements of welsh that should be emphasized on today's Islam. This school is regarded by many historians as one of the mainstreams of the tradition of Ahl as-Sunnah with Ash'arism. In this paper, the place of Imam Maturidy's concept of destiny will be discussed. The first period resources will be examined more extensively in the study. These sources will be considered in terms of contributing to Maturidi understanding. In defense of his freedom of will, unlike Mu'tazila and Gebriyye, he will explain what kind of way he tried to climb and also how he puzzled the tenacles in the ideas of sects, including Ash'arism. As a result, we can say that the understanding of Maturidi's destiny is to combine the concepts of ceph and tafviz by taking into account the other worshipers.

Key Words: Fate, Sunnah Allah, Jebr, Tafviz, Irada/willpower, İstitaat.

1. Giriş

Kader düşüncesi kendisine yüklenen birçok anlama rağmen daha ziyade insanın yaptıklarından sorumlu olup olmayacağını veya eylemlerinde ne derece özgür olduğunun tartışıldığı bir düzlemde yoğunlaşmıştır. Çoğu zaman bizler yaptıklarımızın sorumluluğundan -ki özellikle bu eylemin sonucu menfi/olumsuz ise- ortaya çıkabilecek müeyyidelerden/cezalardan kurtulabilmek için fiillerimizin kendimiz dışında bir gücün varlığı neticesinde meydana geldiğini iddia ederiz. Kendi içerisinde çelişkiler barındıran bu tavır Allah'ın sıfatlarıyla, ilâhî adalet ve hikmetle, bağdaşmayan bir durumdur. Zira olumsuz eylemlerde cebri/yazgıcı bir tutum içerisine giren bizler çoğu zaman günlük yaşamamızda iyi fiiller söz konusu olunca kaderi/özgürlükçü bir düşünceye sahip olma yoluna gireriz. Basit bir örnekle açıklamaya çalışırsak bu durum öğrencinin aldığı kötü nottan hocayı sorumlu tutarak kendisini sorumluluktan kurtarmaya çalışması, öte yandan iyi bir not aldığı anda bunu kendi emeği ve hakkıyla aldığını iddia etmesine benzetmektedir.

Bu minvalde insanın özgür olup olmadığı konusunda birçok düşünür, filozof, bilim adamı fikir yürütmüş; bir kısmı insanın özgür olduğu sonucuna ulaşırken bir kısmı da insanın zorunluluk altında olduğunu söylemişlerdir.

2. Kelâm Ekollerinin Kaza Ve Kader Anlayışları

Kader olgusu İslam düşünce tarihinde öncelikle bu iki uç fikir arasında ve daha ziyade insan fiillerinin niteliği bağlamında tartışmalara konu olmuştur. Bu açıdan kaderi/özgürlükçü ve cebri/yazgıcı diye adlandırılan iki akımın ortaya çıkışına zemin hazırlayan saikler çeşitlidir. Bunları iç ve dış olmak üzere iki grupta sınıflandırabiliriz. İç sebepler daha ziyade Kur'an'ın anlaşılma biçiminden ortaya çıkan farklılıklardır. Ayrıca iç savaşlar, mezhep taassubu gibi etmenler de ön plana çıkmaktadır. Dış etkenler derken daha ziyade diğer din mensuplarının fikirleri ve kutsal metinlerinden dinimize intikal etmiş anlayışları ile başta Yunan felsefesi olmak üzere birçok düşünce akımını kastetmiş oluyoruz.¹

Kur'an hem kaderi hem de cebri fikirlere kaynak teşkil edecek bir ayetler manzumesine sahiptir diyebiliriz. Öyle ki Hud suresi 6. ve Hadid suresi 22. ayetlerde her şeyin "Levh-i Mahfuz"da yazılmış olduğu ifadesi birçok âlim tarafından insanın tüm yapıp ettiklerinin önceden belirlenmiş olduğu şeklinde anlaşılmıştır.² Buna karşın bazı ayetler de zikri geçen ifadeler daha ziyade insanın eylemlerinde özgür olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Özellikle Şems suresi 7-9. ayetlerdeki "İnsan benliği ve onun yaratılış amacına uygun biçimlenişi şahit olsun ve nihayet insan benliğine iyiyi ve kötüyü tanıyıp sorumsuz ve sorumlu davranma yeteneğini yerleştiren (şahit olsun) ki

Kim kendini geliştirip arındırırsa, o kesinlikle ebedi mutluluğa ulaşacaktır.³ Buyruğu irade ve sorumluluk ilişkisinin veciz bir örneği olarak önümüzde durmaktadır. Bu iki farklı yaklaşımın yanında ayetlerde sıkça rastladığımız "dilediğini", "dilerse" ve "dileseydi" gibi sözcüklerin siyak ve sibak açısından ayrıca Kur'an bütünlüğü göz önüne bulundurularak anlaşılması büyük önem arz etmektedir.⁴ Ne var ki, Kur'an'da geçen bazı

-
- ¹ İsmail Şık, Kelam Tarihi ve Kelam Okulları, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 37-40.
² Abdurrahman Ateş, "Tefsir Geleneğinde Levh-İ Mahfuz Düşüncesi", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt: 16, sayı: 3, 2003, ss. 391-404, s. 393-394; Ayrıca bkz. Ra'd 13/39, Tevbe 9/51, İbrahim 14/4, Fâtır 35/1, Kamer 54/4, Bakara 2/7.
³ "İşte bu, hakkın tecelli ettiği gündür: artık dileyen Rabbine varan bir yol tutsun!" Nebe' 78/39; "Ve de ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin." Kehf 29/18. Ayrıca bkz. Nisâ 4/28, Ankebût 29/14, İsrâ 17/107,
⁴ Örneğin Ömer Nasuhi Bilmen tarafından Bakara suresi 272. ayette geçen " (Ey Peygamber!) Onları hidâyete erdirmek senin üzerine (bir vecibe) değildir. Velâkin Allah dilediğine hidâyet nâsip buyurur." şeklinde anlaşılan bu ifade Mustafa İslamoğlu tarafından "(Ey Peygamber!) İnsanların hidayeti senin elinde değildir; lakin Allah isteyenin hidayetini bilir." Olarak ince bir nüans katılarak tercüme edil-

ayetlerin cebir fikrini çağrıştıracak tarzda olması, bazılarının da insanın sorumlu oluşuna dikkat çekilerek özgür irade fikrini içermesi, ayrılıkların daha da belirgin şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵

Bu düşüncelerden hareketle insanın ortaya koymuş olduğu fiiller “Allah’ın fiillerimizi ezelde bilip takdir etmesi yani yapacaklarımızı önceden bilmesi ve belirlemesi” anlamındaki kader anlayışı içerisinde nasıl değerlendirilebilir? Sadece Müslümanların değil, belki de insanlık tarihi boyunca problem teşkil eden bu konunun insan zihninde meydana getirdiği tedirginlik nasıl giderilecektir? İslam kültüründe yerleşmiş olan kader hakkındaki tasavvurlarımız değişecek mi? Şayet değişirse, değişen bu bakış açımızla kadere iman nasıl bağdaştıracağız? Konuyla ilgili yeni bir teori geliştirebilmek için ilâhî kudret ve adalet bağlamında ne kadar bilgi birikimine sahibiz? Ayrıca kader anlayışımız geçmişteki tartışmalar doğrultusunda zihnimizin bir köşesine hapsettiğimiz bir bilgi olarak varlığına devam mı edecek? Başka bir ifadeyle bilgilerin pratik hayattaki tezahürleri nasıl oluşacaktır?

İslam kültür tarihinde insanın fiillerinin Allah’ın ezelde tayin ettiği düşüncesine bağlanması kader ve takdir kavramlarıyla gündeme getirilmiştir. Emevi iktidarının her türlü icraatını Allah’ın takdirine izafe etmesi, buna karşılık Mabed el-Cüheni’nin “kader yoktur, iş yeniden olucudur”⁶ sözü tartışmanın odak noktasının kader kavramı üzerinde cereyan ettiğine işaret etmektedir. Bu nedenle Allah’ın takdirini inkâr eden bu anlayışa Kaderiyye ismi verilmiştir. Aksi düşüncenin ise Cehm b. Safvan tarafından iddia edildiğini kaynaklar haber vermektedir. Aslında bu anlayış kurucusunun ismine izafetle Cehmiyye olarak isimlendirilirken, sırf her türlü eylem ve davranışların önceden Allah’ın ezeli ilmiyle belirlendiği düşüncesine istinaden Cebriyye fırkasıyla özdeşleştirilmiştir. Bu iki zıt anlayışın, muhtemelen ilk defa Cafer-i Sadık’ın “Cebir de yoktur, tefviz de”⁷ şeklinde formüle edilerek isimlendirildiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan İslam âlimleri Klasik kelâm eserlerinde insan fiillerinin meydana gelmesi hususunda cebr-i mutlak, cebr-i mutavassıt ve kader şeklinde ortaya

miştir. Ayrıca Bkz. Ra’d 13/31, Fâtır 35/8, İnsan 76/30. Buna karşın Yunus suresi 99. Ayetteki “Ve Eğer Rabbin dilese idi elbette yeryüzünde kim varsa hepsi de cümleten imân ederlerdi. Artık mü’minler olsunlar diye sen mi nâsa/insana, zorlamada bulunacaksın/cebir edeceksin?” Bu ifadeler dilin kalıpları ve gerçek hayattaki gözlemlere dayanarak anlaşıldığı taktirde; Allah’ın “dileseydi” sözcüğünü söylerken dilemedi ve dilemeyecek şeklinde anlaşılması daha doğrudur. Hal böyle iken Allah’ın her şeyi belirlediği ve bu noktada cebri bir anlayışı öncelendiğini söylemek Kur’an’ın bütünlüğüne ters düşmektedir.

⁵ Atvan, Hüseyin, *Fıraku’l-İslamiyye fi Biladi’s-Şam fi’l-Asri’l-Emevi*, Darü’l-Cil, Beyrut 1986, s. 29-30.

⁶ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, (Tah. Servet Ukkâş), Darü’l-Mearif, Kahire trs. s. 441.

⁷ Yâ’kubî, *Tarihu’l-Ya’kubi*, Beyrut 1960, II/381.

çıkan üç anlayışa vurgu yapmaktadırlar. Bazı kelâmcılar cebr-i mutavassıt denilen görüşü kesb teorisi doğrultusunda Eş'ârî'ye nispet ederler.⁸

Hâlbuki Eş'ârî düşünce mutavassıt cebr olarak isimlendirilse de bunun anlamı mutedil veya eksik cebr anlamında değildir. Aksine tam bir cebr olup, insan fiilin meydana getirilmesinde bir vasıta olarak kabul edilir. Cebr-i mutavassıtı bu konumda değerlendirmek gerekir. Çünkü Eş'ârî anlayış mutlak cebr anlayışına daha yakın, kader yani Mu'tezile anlayışa daha uzaktır.⁹ Hatta Watt'ın ifadesiyle mezhepler tarihçilerinin herkesçe bilinen kötü bir tabire tutunarak kendi tasniflerini kolaylaştırmak üzere Cehmiyye/Cebriyye fırkasını icat ettikleri düşünülmektedir.¹⁰

Eş'ârî anlayış cebr olarak isimlendirilirken, insan fiillerine etki eden kudretin Allah ve insanın kudretinin birleşimi olduğu anlayışının ise cebr ve kader arasında orta bir görüş olduğu, bunun da gerçeğe daha yakın olduğuna vurgu yapılır.¹¹

Bu üçlü tasnifte Mâturîdî'ye işaret edilmemesi ilginçtir. Hâlbuki cüz'î iradenin insana ait olup, bizzat kendisi tarafından meydana getirilen fiilin oluşumu bu iradeye bağlıdır. Bu ise cebre yakın olma konusunda rahatsızlıktan arınmış ve cebr ve kader arasında tam ortada bulunan bir anlayıştır.¹²

Bu itibarla ilk bakışta aralarında derin bir fark yokmuş gibi görünse de kulun iradesinin fiile taalluku konusunda Eş'ârîler ve Mâturîdîler arasında önemli bir ayrılık olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira fiilin kula nisbeti konusunda Eş'ârîler cebr anlayışına oldukça yaklaşmışlardır.

Bu farklılığı da göz önünde bulundurmak suretiyle 4'lü bir tasnif yapmak mümkündür. Bunlar;

1. Cebr-i mutlak: Cebriyye,
2. Cebr-i mutavassıt: Eş'ârîyye,
3. Tefviz-i mutavassıt: Mâturîdîyye,
4. Tefviz-i mutlak: Mu'teziledir.¹³

⁸ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yay., İstanbul 2008.s. 85.

⁹ Mustafa Sabri, *Mevkîfü'l-Beşer tahte Sultani'l-Kader*, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1352, s. 56.

¹⁰ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Şa-to Yayınları, İstanbul 2001, s. 184.

¹¹ Semerkandi, *es-Saha'ifü'l-İlahiyye, Tah. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif, Mektebetü'l-Fellah, Kuveyt 1985*, s. 384.

¹² Mustafa Sabri, *Mevkîfü'l-Beşer*, s. 56.

¹³ Seyyid Bey, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Kader mad., İstanbul 1338h, s. 126; Osman Karadeniz, "Seyyid Bey'in Kaza – Kader'e Bakışı", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu*, ss. 115-131, İİFV Yay., İzmir 1999, s. 119; İsmail Şık, *Takdir Olgusu*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 19-20. Buradaki cebr diye ifade

2.1. Mutlak Cebr

Cebriyye insan sorumluluğunu temellendirme hususunda hiçbir gayret sarf etmemiştir.¹⁴ Cebriyye'nin kurucusu ve Halis Cebriyeci olarak bilinen Cehm b. Safvan'a göre; insan bir şey yapmaya kudretli değildir, istitaat ile nitelendirilemez, fiillerinde mecburdur, kudret, irade ve seçme özgürlüğü yoktur. Allah cansız varlıklarda yarattığı; "ağaç meyve verdi, yağmur yağdı, su aktı, taş yuvarlandı, güneş doğdu ve battı, hava bulutlandı, arz sallandı" gibi örneklerde belirtilen fiiller nasıl bir mecaz ve benzetme olarak cansızlara nispet ediliyorsa, Allah'ın insanda yaratmış olduğu fiiller de aynı şekilde mecaz olarak insana isnat edilir. Bütün fiiller cebri yani zorunlu olduğu gibi, aynı zamanda teklifte de sevap ve cezada da zorunluluk vardır. Böylece cebrin zorunluluğu ile sorumluluğun zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır.¹⁵

Mâturîdî bu konuyla ilgili olarak şu eleştiride bulunur: Cebir ilkesi gereğince, kullar hakiki manada bir fiil işleyemiyorsa, hakiki manada bütün fiillerin faili ve yaratıcısı Allah ise; o halde Allah'ın insanlara emretmesi veya nehyetmesi düşünülemez. Meydana gelen bir fiilden dolayı insana "bunu neden yaptın?" veya meydana gelmeyen bir fiilden dolayı "neden yapmadın?" diye sorulması abes olmakta ve nihayetinde bu fiillerden dolayı insanın sorumlu tutulması da imkânsız hale gelmektedir. Hatta cebir ilkesi gereğince, emir-nehiy ve va'd-void gibi durumlar tamamen Allah'a bağlı olduğundan onun peygamberler ve ilâhî kitaplar göndermesinin bir anlamı kalmayacaktır.¹⁶

2.2. Mutavassıt Cebr

Eş'ârî'nin kudret-istitaat ve insan fiillerinin yaratılışı konusundaki açıklamalarını incelediğimizde, insanın kudretinin fiil üzerine hiçbir tesirinin bulunmadığı anlayışına işaret ettiğini görmekteyiz. Buradan kudretin zıddına taallukunun mümkün olmadığı yani kudretin olumlu ya da olumsuz tek fiile yönelebildiği ve bu yönelen kuvvetin de Allah tarafından

edilen kavram sözlükte "bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek; birine zor kullanarak iş yaptırmak" anlamında kullanılmaktadır.¹³ İstilâhî olarak ise insandan hakiki manada fiilleri nefyetmek yani fiilleri hakiki manada Allah'a nispet etmek demektir. Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, Kahire 1968. I/343. Tefviz de, "kişinin kendisine has tasarruf ve idare hakkını başkasına vermesi" anlamında kullanılmaktadır. Kelâm literatüründe insanların iradi fiilleri gerçekleştirmesinin Allah tarafından tamamen kendilerine havale edildiği şeklindeki anlayışa tefviz adı verilmektedir. Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 308.

¹⁴ Yeprem, Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî*, MÜİF Yay., İstanbul 1984, s. 243.

¹⁵ Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, s. 86; Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, I/343; Zühdi Carullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1974, s. 91-92.

¹⁶ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 409.

yaratıldığı sabit olmaktadır. İnsan sadece seçme hürriyetine sahip olmaksızın fiili gerçekleştiren müktesib, Allah ise o fiilin gerçek faili ve yaratıcısıdır.¹⁷

Bundan hareketle Eş'ârî'de kudretin ve fiilin tek yönde gerçekleştiği, zıddı için ayrı kudret gerektiği ve bu durumun irade için de aynı olduğu göz önüne alınırsa, aslında bunun “mutlak cebr” görüşünden farkı kalmamaktadır. Eş'ârî, insan fiillerinin takdir edicisi ve yaratıcısının Allah olduğunu kanıtlamak amacıyla, Mu'tezile'ye muhalefet ve onlara benzeme endişesi ve bunun gayreti ile insan sorumluluğunu temellendirme noktasında “kesb” formülünü inşa etmiştir.

Bunun kendi içerisinde bir paradoks içerdiğini söylemek mümkündür. Zira kulun irade ve ihtiyari yoktur demekle. Kul ancak Allah'ın irade ve kudreti çerçevesinde fiillerini kesb eder demek arasında ciddi bir fark yoktur. Bunun nedeni ise Eş'ârîlerin, Mu'tezile gibi Allah'ın iradesinin yanında bir de insanın iradesinin varlığını kabul etmekten ve insan fiillerini irade etme konusunda bir hürriyetinin bulunduğunu açıkça ifade etmekten endişe duymaktadırlar. Bu sebeple onlar bu alanda orta yolu hedeflemiş, ne insanın iradeye sahip olmama fikrini ne de sınırsız irade ve güç fikrini benimsemişler ve her şeyi Allah'a bırakmayı yerinde bulmuşlardır.¹⁸ Onlar bu bu görüşlerine delil olarak da “*Mülk Allah'ındır, Allah mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir*”¹⁹ ayetini getirmektedir.²⁰

2.3. Cebr ve Tefviz Arasında Orta Görüş (Mutavassıt)

Bu görüşte fiil yaratılma açısından Allah'a, meydana getirilme açısından ise kula nispet edilmektedir. Böylece fiil iki kudretin tesiriyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu görüşü tefviz-i mutavassıt olarak isimlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü kul fiili yapma veya yapmama konusunda bir imkâna sahipse ve kulun iradesi tercih edici ise tesiri var demektir. Kulun kudretinin ve iradesinin toplamı ve bunların Allah'ın kudretine dayandırılması kulun iradesinin ve kudretinin etkisiz olması anlamına gelmez. İnsanda meydana gelen fiiller bazen onun kudret ve iradesinin mahsulü olarak bazen de irade ve kudretin dışında meydana gelir. Birinci durumda kişi yapma ve terk etme imkânına sahip olduğu halde ikincisinde böyle bir şey söz konusu değildir.²¹

¹⁷ Gölcük, *Bakillânî ve İnsanın Fiilleri*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 128.

¹⁸ Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 2014, s. 249.

¹⁹ Al-i İmran 3/26.

²⁰ Metin Özdemir, *Allah Bilgisinin Ezeliği ve İnsan Hürriyeti*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 49.

²¹ Semerkandi, *Saha'if*, s. 393.

İmam Mâturîdî kulların kendi fiillerinin kasibi olduğu anlayışında Ebu Hanife'ye uymuştur.²² Çünkü o; “Allah, insanın fiilinin olması gerektiği gibi meydana gelmesini istemiyor olsaydı, cebir altında bulunurdu” diyerek fiilin iradî olarak gerçekleştiğini ve bu iradenin fiille beraber bulunan bir faktör olup fiilden sonra bulunmasının bir anlam ifade etmediğini söylemektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi fiilden önce bulunan iradenin, fiilin oluşması esnasında hiçbir etkisi olmamakta ve cebri görüşün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hâlbuki Allah da dâhil olmak üzere fiil işlemekte muhtar olan herkes irade ile nitelenmektedir.²³ Onun emredici ve lütfedici olması daha ziyade kazanılanın hikmet çerçevesinde Allah tarafından yaratılmış olduğunu belirtmek için kullanılabilir. Bütün fiiller Allah'ın yaratmasıyla mümkün olabildiğine göre onun kazasına rıza göstermek gereklidir.²⁴

Mâturîdî'ye göre fiil, icat ve yaratma bakımından Allah'a; tercih ve kesb bakımından kula nispet edilir. İhtiyari fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğunu kabul etmek, kullara hakikat manasında fiil nispet etmeyi ortadan kaldırmaz. Allah tarafından yaratılan kudretle insan zıt fiillerden dilediğini yapar. Yaratılmış olan bu gücün kullanılması, kulun mecazi değil hakiki manada fail olduğunun göstergesidir. Kulun mecazi değil, hakiki manada fiili vardır.²⁵ Dolayısıyla Mâturîdî anlayış, Allah'ın insana tercih ve tahsiste bulunmasını sağlayan irade ve kudreti insana havale ettiği ve onu fiilleriyle baş başa bıraktığı (tefviz) görüşünü reddetmekle farklı bir görüşe meyleder. O, aynı zamanda insanın farklı seçenekler arasında tercihte bulunmasına elverişli olan ve bizzat kendi iradesinin ürünü şeklinde ortaya çıkan azm-i musammam/cüz'i iradenin bulunduğunu; fiil anında insana verilen bu istitaatın o fiili veya zıddını yapmaya imkân vereceğini ve insanın hakiki manada fail olduğunu iddia etmekle de Eş'ârî'nin anlayışına muhalefet etmiştir.²⁶

2.4. Mutlak Tefviz

Kaderi düşünürlerden etkilenen Mu'tezile de, hürriyet ve irade problemini mutlak tefviz istikametinde, menşeyini yine Allah'ın sıfatları açısından değerlendirmek suretiyle “adalet” prensibiyle bağdaştırarak temellendirmiştir. Mu'tezile'nin özellikle mutlak cebr anlayışına taban taban zıt olan bu düşünceye ulaşmak için her halükarda ayetlere dayanma çabala-

²² İmam-ı Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, haz. Ali Nar, *Akaid Risaleleri*, Beyan Yay., İstanbul 1998, s. 69.

²³ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 374, 377.

²⁴ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 399.

²⁵ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 287, 291, 328-333.

²⁶ Recep Ardoğan, “Kelamî Açından Birey-Siyasî Güç İkileminde Bireysel Özgürlük”, *KSÜİFD*, 10/20, ss. 1-39, Kahramanmaraş 2012, s. 5.

rı, onları bazen çok uzak tevellere götürmüş ve neticede bazı tutarsız durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁷

Kâdî Abdülcebbar, kulların fiillerinin Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana gelmesinin mümkün olmadığına hem akli hem de nakli deliller getirmektedir. İlk başta fiiller, insanın kusur ve gayretlerine bağlı olarak gerçekleştiğinden Allah tarafından yaratılmamışlardır. Çünkü fiilin failine ait olduğu "o fiili dilerse yapar, dilemezse yapmaz" esasının vuku bulmasıyla yani fiillerinde onu yapmasını gerektirecek herhangi bir zorunluluk bulunmadığı müddetçe geçerli olacaktır. Dolayısıyla kulların fiillerinden bahsedebilmek için fiillerin Allah tarafından yaratılmamış olması sonucu zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Şayet bu fiiller Allah tarafından yaratılmış iseler, insanların bundan dolayı medh, zem, sevap ve ikaba müstehak olması söz konusu olamaz.²⁸

Aynı zamanda "O, her şeyin yaratıcısıdır"²⁹ ayeti ile Allah'ın irade ettiği, ancak insanların ve halkı şükür ve taate sevk etmesi sebebiyle diğer nimetlerin yaratıcısı olduğudur. Bu ayetle kastedilen mahlûkattan başka bir şey olamaz. Nitekim birisi "her şeyi yedim" derse, bu ancak yediklerinden başkasına isabet etmez. Kulların fiilleri ise bunu ihtiva etmemektedir. Daha önce ifade edildiği üzere insanların yaptıklarından dolayı mükâfat veya cezaya müstehak olması, ancak bu fiillerin, onların ameli olmasıyla mümkün olmaktadır. İnsanın bir şeyin meydana gelmesinde gücünün bulunduğunu ve onu ihtiyarıyla icat ettiğini yani "bu, onun kesbidir" demek aynı şeydir. Şayet kulların fiilleri Allah'ın yarattıklarından olsaydı, O'nun kaza ve takdiri olmasından dolayı onlara rıza göstermesi zorunlu olurdu. Ancak söz konusu fiiller içerisinde küfür ve ilhad gibi kabih fiiller de bulunmaktadır. Hâlbuki küfre rıza küfürdür. Kaza ve kader ile yaratma kastedildiğinde durum bundan ibarettir. Bundan dolayı günahlar Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana gelmemektedir.³⁰

Bunun yanında Mâturîdî, Mu'tezilenin görüşlerini inceleyen kimsenin onun tam bir cebriyye görüşü benimsediğinin teşhis edileceğini söylemekle birlikte, Mu'tezilenin üstü kapalı, diğerlerinin ise saf cebriyyeciler olduğunu şu şekilde ifade eder: Onlara göre, irade fiilin seçiminden önce bulunup, fiilin gerçekleşmesi esnasında bulunmamaktadır. Bunun akabinde fiil, olduğu esnada failin irade ve ihtiyarı bulunmaksızın gerçekleşmektedir. Neticede kişiye ait fiilin ihtiyarı olarak değil, mecburen hâsıl olduğu kanıtlanmış olmaktadır. Bu ise Cebriyye'nin görüşüdür.³¹

²⁷ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî*, s. 241-242.

²⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., İstanbul 2013, II/720.

²⁹ Zümer 39/62.

³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü (el-Muhtasar fi Usuli'd-Din)*, çev. Murat Memiş, İz Yay., İstanbul 2006, s. 95-97.

³¹ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 410.

Sonuç

İnsanın Allah ile ilişkisinin en önemli konularından biri olan kader ve insanın fiilleri mevzusunda ortaya çıkan görüşlerin tahlili meselenin cebr ve tefviz açısından yapılmıştır. İnsan fiillerini yaparken özgür olduğu fikri zihnin ilk başta herhangi bir istidlale gerek duymadan kabul ettiği bir durumdur. Ancak insanoğlu yaşadığı hayat çerçevesinde başına gelen özellikle olumsuz durumlar karşısında daha ziyade cebri bir yaşamın içerisinde olduğu izlenimine kapılmaktadır. belki de sorumluluğu başka bir varlığa isnad edip rahatlamaya çalışmaktadır. Her ne olursa olsun sonuçta insan imtihan edilmek üzere yaratıldığı bu evrende davranışlarından sorumlu bir varlıktır. Ancak bu sorumluluğun nerede başlayıp bittiği hususu hep tartışılmalıdır.

Özellikle İslam düşünürleri arasında zaman zaman ifrat ve tefrit noktasındaki farklılıkların ortaya çıktığı kader tartışmalarında Matürîdî'nin bütün bu karmaşa arasında akla ve hikmete uygun bir özgürlük-sorumluluk diyalektiği çizdiği ortadadır. O ne Cebriyenin yaptığı gibi insanı tamamen atıl hala getirmiş ne de Mu'tezile'nin düştüğü hataya düşerek insana ciddi bir yük yüklemiştir. Bunun yanında o, Eş'arî'nin orta cebr fikrinin içerisinde barındırdığı boşlukları da iyi keşfetmiş ve böylece kader anlayışını aklın ve hikmetin temeline oturtmuştur.

Onun düşüncesinde insan fiillerinin elde edicisidir. Bu kesb fikrinin tek başına yeterli olmadığını farkında olan müellif ayrıca Allah'ın hikmete uygun eylemlerde bulunduğunu zikretmekle insanın imtihanına dikkat çekmiştir. Zira insan zaman ve mekan içerisinde sınırlı tercihlerde bulunabilen bir varlıktır. Ancak bu eylemlerin insana ve Allah'a nisbetinde herhangi bir sakınca yoktur. Allah yaratıcı kul ise tercihlerinin failidir. Kulun yaptığı fiillerin ona nisbeti de mecazi değil hakikidir. Burada da bir cebr ve mutlak manada bir tefvizden söz edilemez. Ancak bu anlayış olsa olsa cebr ve tefviz arasında orta bir görüşü temsil etmektedir. Vakıya da mutabık olanın da bu olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ardoğan, Recep, "Kelamî Açıdan Birey-Siyasî Güç İkileminde Bireysel Özgürlük", *KSÜİFD*, 10/20, ss. 1-39, Kahramanmaraş 2012.
- Ateş, Abdurrahman, "Tefsir Geleneğinde Levh-İ Mahfuz Düşüncesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 16, sayı: 3, 2003, ss. 391-404.
- Atvan, Hüseyin, *Fıraku'l-İslamiyye fi Biladi's-Şam fi'l-Asri'l-Emevi*, Daru'l-Cil, Beyrut 1986.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Mearif*, (Tah. Servet Ukkâşe), Darü'l-Mearif, Kahire trs.

- İmam-ı Âzam Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber* (Haz. Ali Nar, *Akaid Risaleleri*), Beyan Yay., İstanbul 1998.
- Gölcük, Şerafettin, *Bâkullâni ve İnsan Fülleri*, TDV Yay., Ankara 1997.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 2014.
- Kadı Abdulcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü (el-Muhtasar fi Usuli'd-Din)*, çev. Murat Memiş, İz Yay., İstanbul 2006.
- _____ *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., İstanbul 2013.
- Karadeniz, Osman, "Seyyid Bey'in Kaza - Kader'e Bakışı", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu*, ss. 115-131, İİFV Yayınları, İzmir 1999.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, (Ter. Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., Ankara 2002.
- Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-Beşer Tahte Sultani'l-Kader*, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1352.
- Neşşar, Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, Daru'l-Maarif, Kahire 1968.
- Semerkindî, Şemsüddin Muhammed b. Eşref, *es-Saha'ifü'l-İlahiyye*, (Tah. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif), Mektebetü'l-Fellah, Kuveyt 1985.
- Seyyid Bey, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Kader mad., İstanbul 1338h.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerim, *Milel ve Nihal*, (Çev. Mustafa Öz), Litera Yay., İstanbul 2008.
- Şık, İsmail, *Kelam Tarihi ve Kelam Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- _____ *Takdir Olgusu*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Şa-to Yayınları, İstanbul 2001.
- Yâ'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Beyrut 1960.
- Zühdi Carullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1974.